

Małgorzata Pater
Lublin
tahornak@autograf.pl

„Prawda w literaturze” - V Konferencja Aksjologiczna, Lublin, 4 – 6 października 2007.

W dniach od 4 do 6 października 2007 roku trwały w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim imienia Jana Pawła II obrady V Konferencji Aksjologicznej, zatytułowanej „Prawda w literaturze”. Było to kolejne z cyklu sympozjów, organizowanych od dwudziestu pięciu lat przez Katedrę Teorii Literatury KUL i poświęconych zagadnieniom wartości w badaniach literackich i w samej literaturze. Pierwsza konferencja aksjologiczna odbyła się dokładnie przed ćwierćwieczem (w 1982 roku), a jej inicjatorem, podobnie jak i drugiej (z 1986 roku) był Stefan Sawicki. Materiały z obu konferencji ukazały się w roku 1986 (*O wartościowaniu w badaniach literackich*, red. S. Sawicki, W. Panas) i 1992 (*Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze*, red. S. Sawicki, A. Tyszczyk). Ich celem było, jak piszą redaktorzy obu tomów, „przywołanie i ożywienie” oraz „pogłębienie” nurtu aksjologicznego w polskich badaniach literackich.

Tematem kolejnych dwóch sympozjów stały się aksjologiczne aspekty analizy literackiej i teorii interpretacji. Owocem tych konferencji były wydane w roku 1997 *Interpretacje aksjologiczne* (red. W. Panas, A. Tyszczyk) oraz studia *Wartość i sens. Aksjologiczne aspekty teorii interpretacji* (red. A. Tyszczyk, E. Fiała, R. Zajączkowski, 2003). Wszystkie wymienione publikacje zostały wydane w ramach serii zatytułowanej „Literatura w kręgu wartości”, której patronuje Stefan Sawicki. Tom *Prawda w literaturze* został zapowiedziany jako następny w serii.

Ostatnia konferencja, zorganizowana z okazji 80. urodzin Profesora Stefana Sawickiego, miała, w intencji organizatorów, nawiązywać w swej tematyce z jednej strony do wybitnych osiągnięć polskiej teorii literatury, zwłaszcza zaś do koncepcji quasi-sądów Romana Ingardena oraz dyskusji, jaka się wokół niej toczyła począwszy od lat 30. XX wieku, a której wynikiem było pojawienie się wielu doniosłych naukowo ujęć problemu prawdy w literaturze. Chodzi tu o dokonania takich, między innymi, badaczy, jak Waław Borowy, Katarzyna Rosner, Jerzy Pelc, Władysław Stróżewski, Henryk Markiewicz czy Jerzy Ziomek. Wiele z tych nazwisk,

zwłaszcza jednak nazwisko autora książki „O dziele literackim”, było wielokrotnie przywoływanych w wystąpieniach prelegentów. Z drugiej strony, V Konferencja Aksjologiczna miała służyć „nie tylko przypomnieniu tej ważnej kwestii, ale również przemyśleniu jej na nowo, w nowych uwarunkowaniach literatury i w nowej sytuacji literaturoznawstwa”.

O tych właśnie nowych – filozoficznych uwarunkowaniach literatury mówił w wykładzie otwierającym konferencję Tadeusz Szubka z US. W wystąpieniu zatytułowanym: „Między minimalizmem a pluralizmem. Z najnowszych dyskusji filozoficznych o prawdzie”, autor podjął zagadnienie miejsca kategorii prawdy we współczesnej myśli filozoficznej. Dopełnieniem zarysowanego przez Szubkę obrazu najnowszych tendencji w naukach filozoficznych był w pewnym sensie referat Erazma Kuźmy z US („Konstruowanie prawdy dzieła literackiego”). W swoim wystąpieniu badacz przedstawił główne założenia oraz historyczne źródła konstruktywistycznej teorii prawdy. W proponowanym ujęciu „prawda” nie należy do obszaru epistemologii, jest natomiast częścią działania komunikacyjnego i w jego trakcie jest wytwarzana. Z perspektywy teorii konstruktywistycznej, „prawda” w dziele literackim musi zatem ulec unieważnieniu. Interpretacja utworu nie jest więc odkrywaniem prawdy o nim, ale konstruowaniem nowych „prawd” – stwierdza Kuźma.

O zagadnieniu prawdy w literaturze, tym razem z punktu widzenia filozoficznej koncepcji światów możliwych, mówiła w swoim wystąpieniu („Prawda i możliwość. O ujęciu literackiej teorii prawdy za pomocą teorii światów możliwych”) Anna Martuszevska z UG. Badaczka przedstawiła zatem kategorię „możliwości” jako zasadę konstruowania fikcyjnych światów przedstawionych. W proponowanym ujęciu – świat przedstawiony w utworze byłby jednym ze światów możliwych, a więc to właśnie logika modalna (a nie klasyczna) pozwala rozstrzygnąć problem prawdy literackiej.

Mocno filozoficznie ugruntowaną koncepcję prawdy w literaturze zaprezentowała także Elżbieta Wolicka z KUL w wystąpieniu zatytułowanym: „Kłopoty z prawdą w hermeneutyce Paula Ricoeura”. Prawda w literaturze, według Ricoeura, wymaga uwiarygodnienia przez odbiorcę, a jej potwierdzenie zależy tylko od erystycznych zdolności interpretatora. W swoim referacie Wolicka przeciwstawiła ponadto koherencyjną koncepcję prawdziwości literatury według Ricoeura ujęciu Ingardenowskiemu.

Do teorii Romana Ingardena niektóre spośród niemal pięćdziesięciu referatów odnosiły się bezpośrednio i w całości. Między innymi – odczyt Katarzyny Rosner („Ingardenowska koncepcja dzieła literackiego: jej doniosłość i jej anachroniczność”). Tytułową doniosłość koncepcji Ingardena dostrzega Rosner w fakcie silnego

filozoficznego ugruntowania jego refleksji literaturoznawczej oraz w przewyciężeniu pozytywistycznego sposobu myślenia o literaturze. Mimo niewątpliwej ważności, koncepcja Ingardena utraciła jednak, według Rosner, swoją aktualność. Przyczyn tego stanu rzeczy upatruje badaczka w zmianie podstawowego zespołu kategorii, w jakich rozważa się relacje między dziełem literackim a jego odbiorcą. Mianowicie, Ingardenowski poznawczy model obcowania z tekstem został wspólnie wyparty przez paradygmat hermeneutyczny.

W pewnym sensie odpowiedzią na sygnalizowaną w omówionym wyżej referacie anachroniczność koncepcji Ingardena okazał się wykład Łukasza Wróbla z UW, zatytułowany „Filozofia literatury Romana Ingardena, czyli o cyrkularności konkretyzacji i niedookreśloności tzw. ‘prawdy’ w literaturze. Badacz, aplikując kategorię skrótów perspektywistyczno – czasowych do całości wywodów Ingardena, dotyczących nie tylko quasi–sądów, sposobów czytania i konkretyzowania, ale także mechanizmów funkcjonowania świadomości, dokonał próby reinterpretacji podstawowych kategorii związanych z obcowaniem z dziełem literackim. W proponowanym przez Łukasza Wróbla ujęciu, konkretyzacja nie jest statycznym wytworem, lecz jest procesem, który, jak twierdzi badacz, w zasadzie nigdy się nie kończy.

Do koncepcji polskiego fenomenologa nawiązał w swoim wystąpieniu także Andrzej Stoff z UMK. Referat zatytułowany „Analogiczna teoria dzieła literackiego. W poszukiwaniu prawdy literatury” dotyczył zastosowania filozoficznej koncepcji analogii w teorii literatury. Jak zauważa Stoff, intencjonalny przedmiot przedstawiony w dziele posiada strukturę analogiczną, ujawnia bowiem swoje podobieństwo względem właściwości różnych przedmiotów realnych ujętych wobec siebie w nowych relacjach i porpcjach.

Do teorii analogii odniósł się także w referacie „Uwagi o *prawdziwościowej interpretacji literatury*” Stefan Sawicki. W odpowiedzi na artykuł Władysława Stróżewskiego, Sawicki formułuje koncepcję prawdziwościowego odczytania dzieła sztuki literackiej. Uznając autonomiczność utworu, który posiada własną strukturę i logikę oraz obowiązującą w jego obrębie quasi–prawdę, Sawicki zauważa, że prawda ta bywa tak sformułowana, iż może się aluzyjnie odnosić również do świata istniejącego poza utworem. Utwór, twierdzi Sawicki, aluduje do świata realnego nie tylko na zasadzie analogii bytów, ale także – analogii znaczeń języka, który odnosząc się w tekście do przedstawionej rzeczywistości fikcyjnej, nigdy jednak nie traci swego prymarnego związku z rzeczywistością realną.

Do koncepcji interpretacji prawdziwościowej dzieła literackiego powrócili w swoich wystąpieniach także Bernadetta Chachulska („Jeszcze o liryce i *prawdzie życia*”) oraz – polemicznie - Michał Januszkiewicz z UAM. Chachulska rozważała

stosunek interpretacji prawdziwościowej do konkretyzacji dzieła i pytała w swoim wystąpieniu, czy (i jak) możliwa jest interpretacja prawdziwościowa, która pozostawała w obrębie estetycznej konkretyzacji utworu.

Natomiast Michał Januszkiewicz w swoim referacie zatytułowanym „Prawda – efekt fikcji”, zamiast wiernej wobec tekstu, ale mającej wątpliwą, według badacza, wartość interpretacji prawdziwościowej, proponuje postawę „twórczej niewierności” – interpretację, a w zasadzie wielość interpretacji – kontekstualizacji, których prawdziwość nie jest prawdziwością w sensie logicznym, ale hermeneutycznym. Tak rozumiana interpretacja jest w sposób nieunikniony konstruowana na gruncie jakichś przedrozumień, światopoglądów, określonej kultury, języków i zainteresowań – więc prawda takiej interpretacji jest zawsze, jak ujmuje to Januszkiewicz, efektem pewnej fikcji.

Podobnie relatywistyczną koncepcję prawdy prezentował referat Jarosława Płuciennika i Leszka Karczewskiego z UŁ. W wystąpieniu zatytułowanym „Prawda w literaturze to może być tylko prawda pragmatyczna” autorzy w efektowny sposób udowodniali tezę o teoriopochodnej naturze prawdy. Wszelkie sądy o rzeczywistości nie zależą od niej samej, lecz od sposobu jej konceptualizacji. Niemożliwe jest zatem, jak twierdzą badacze, dojście do prawdy o dziele literackim, ponieważ fakty o tym dziele przytaczane jako argumenty w interpretacji – są teoriopochodne. W literaturze nie ma więc miejsca dla prawdy klasycznej, rozumianej jako zgodność sądu ze stanem rzeczy. Literatura to polifonia prawd pragmatycznych, przygodnie wartościowanych i używanych do przygodnych celów – konkludują badacze.

O miejscu prawdy w literaturze mówił także w swoim wykładzie („Prawda w literaturze. Między logiką a etyką”) Andrzej Tyszczyk z KUL. Badacz stoi na stanowisku, że prawda nie jest elementem koniecznym dzieła literackiego, tak jak konieczne są w tym dziele pewne jakości estetyczne. Niekiedy jednak, obcując z tekstem literackim odbiorca może odkryć istnienie na głębokim poziomie istotnych związków między tekstem a rzeczywistością pozaliteracką. Autor referatu zwrócił ponadto w swoim wystąpieniu uwagę na nietożsamość pojęć prawdy i sensu. W drugiej części swego wystąpienia badacz omówił relację między tymi pojęciami w nawiązaniu do literatury Holocaustu. Podejmując problem niewyraźności prawdy – tu: prawdy o zagładzie, przedstawił tę literaturę jako odsłaniającą samą rzeczywistość w jej wymiarze doświadczeniowym, jako „głos dobiegający wprost z przestrzeni tragedii”.

Temat literatury Holocaustu i jej relacji wobec prawdy pojawił się również w kilku innych referatach konferencji. Sławomir Buryła z UWM w odczycie zatytułowanym „Prawda i stosowność w literaturze Holocaustu” powrócił do zagadnienia wyrażalności Shoah oraz adekwatności zapisu tego przeżycia – do pytania, jaka

konwencja literacka jest w stanie najlepiej wyrazić doświadczenie zagłady. Podobną problematykę podejmują w swoich referatach także Dariusz Szczukowski z UG („Literatura jako świadectwo”) i Beata Przymuszała z UAM („Między wiarygodnością a autentycznością – problem prawdy w literackich zapisach prawdy”).

O poszukiwaniu właściwej literackiej formuły dla wyrażenia prawdy mówił w swoim wystąpieniu także Dariusz Skórczewski z KUL. W referacie „Retoryka pominięcia i przemilczenia a prawda literatury: o postkolonialnych implikacjach pewnych praktyk dyskursywnych”, opisał typową dla literatur postkolonialnych „strategię braku” – pominięcia i przemilczenia tego, co bolesne i trudne do literackiego zrelacjonowania.

Przywołane powyżej referaty Buryły, Szczukowskiego, Skórczewskiego i Przymuszały należą, w odróżnieniu od omówionych wcześniej czysto teoretycznych wystąpień, do grupy tekstów o profilu historycznoliterackim. Podejmowały one zagadnienie prawdy w odniesieniu do twórczości konkretnych pisarzy bądź w określonych nurtach, rodzajach i gatunkach literackich. Odczyty te (z wyjątkiem wystąpienia Sławomira Buryły) były prezentowane w ramach obrad sekcyjnych, których każda grupa opatrzona była osobnym tytułem. W grupie referatów poświęconych współczesnej poezji, zostały przedstawione teksty na temat zagadnienia prawdy w twórczości m.in. Peipera (referat Joanny Grądział – Wójcik z UAM), Lieberta (autorstwa Anny Szczepan – Wojnarskiej z UKSW), Miłosza (odczyt Tomasza Garbola z KUL) i Herberta (wykład Wiktorii Durkalewicz z KUL).

W grupie referatów objętych wspólnym tytułem: „W stronę współczesności – proza” usłyszeliśmy między innymi referat Edwarda Fiały z KUL dotyczący prawdy metafizycznej w pisarstwie Gombrowicza, Wiesławy Tomaszewskiej z UKSW, która wygłosiła odczyt zatytułowany „Wielowarstwowość prawdy literackiej w prozie Włodzimierza Odojewskiego”, a także wykład Małgorzaty Borkowskiej z PWSZ w Ciechanowie, podejmujący zagadnienie prawdy historycznej w wybranych powieściach Parnickiego. O prawdzie w powieściach historycznych mówił także Maciej Nowak z KUL. Z kolei referat Macieja Dajnowskiego z UG dotyczył relacji między fikcją literacką a epistemologią na przykładzie „Fiaska” Stanisława Lema.

W sekcji zatytułowanej „Od świadectwa do kreacji”, obok wspomnianych wcześniej wykładów dotyczących literatury Holocaustu, znalazły swoje miejsce referaty podejmujące temat prawdy w pisarstwie autobiograficznym. Wygłosili je Paweł Rodak z UW, Adam Fitas z KUL i Marcin Adamiak z UW.

Obrady sekcyjne ostatniego dnia konferencji dotyczyły między innymi zagadnienia prawdy literackiej i prawdy objawionej w „Fauście” Goethego oraz w poezji św. Jana od Krzyża (wykład Anny Grzegorzczak z UAM). Włodzimierz Toruń z KUL

zaprezentował referat podejmujący problem prawdy jako jednego z kluczowych pojęć w twórczości Norwida. Agata Skała z UMCS podjęła zagadnienie roli sztuki w odkrywaniu prawdy o człowieku na przykładzie „Dioklesa” Henryka Sienkiewicza. Z kolei Dorota Jewdokimow z UAM wygłosiła odczyt na temat: „*Realizm w wyższym sensie jako metoda wydobywania prawdy w dziele literackim F.M. Dostojewskiego*”.

Obrady ostatniej z grup nosiły tytuł „Genologia i krytyka”. W ich ramach zaprezentowali się badacze podejmujący w swoich wystąpieniach zagadnienie prawdy w powieści sensacyjnej (referat autorstwa Mariusz Kraski z UG), fantastyce (wykład Iwony Pięty z PWSZ w Krośnie) oraz w krytyce literackiej (Sylwia Panek z UAM na temat pisarstwa K.L. Konińskiego oraz Jan Musiał z PWSW w Przemyślu – wykład poświęcony Stefanowi Kołaczkowskiemu).

Wielość wystąpień (wszystkich nie sposób jest tu omówić), a także żywość toczonych w trakcie obrad dyskusji, pozwala mieć nadzieję, że cel, jaki patronował organizatorom V Konferencji Aksjologicznej w Lublinie, a którym było „przypomnienie, odświeżenie i ponowne przemyślenie kategorii prawdy w dziele literackim, w nowych uwarunkowaniach literatury i w nowej sytuacji literaturoznawstwa”, został, jak się wydaje, osiągnięty. Warto dodać w tym miejscu, że zorganizowana konferencja nie była jedynym elementem obchodów 80. urodzin Profesora Stefana Sawickiego. Ich finałnym punktem było mianowicie przedstawienie Teatru NN w Ośrodku Brama Grodzka oraz bankiet w kawiarni „Brama” (oba miejsca są mocno związane z osobą zmarłego przed trzema laty prof. Władysława Panasa). W tym okolicznościowym spotkaniu wzięli udział uczestnicy lubelskiego sympozjum oraz najbliżsi przyjaciele Jubilata.